X. MIGRAȚIA ȘI PATRIMONIUL CULTURAL

CARMEN BURCEA*

O lume în schimbare – date și locuri

Date recente (Eurostat, 2024) arată că populația Uniunii Europene este de 449.3 milioane de locuitori, dintre care 44.7 milioane (9.9%) s-au născut în afara Uniunii Europene și 17.9 milioane (4.0%) s-au născut într-un alt stat membru al UE. Potrivit aceloraşi date furnizate de Eurostat, cel mai mare număr de persoane născute în străinătate se înregistrează în Germania (16.9 milioane), Franța (9.3 milioane), Spania (8.8 milioane) și Italia (6.7 milioane). Aceste cifre, fără a fi covârșitoare din punct de vedere demografic, mai cu seamă în contextul «iernii demografice» care s-a abătut asupra Europei (Dumont, 1995), indică o prezență transnațională semnificativă. Eterogenitatea poate isca tensiuni – senzația de amenințare a identităților naționale, rasism, xenofobie –, iar integrarea migranților poate deveni o provocare pentru instituții și pentru societate în ansamblul său. Dar aceeași diversitate etno-culturală poate conduce la dialog intercultural și la hibridizare culturală. Studiul de față își propune să reliefeze tocmai această relație care se statornicește între migrație și patrimoniul cultural, cu precădere în spațiul mediteraneean, în deceniul 2015-2025. O scrutare a hărții migrației este revelatoare pentru trasarea acestei delimitări spațio-temporale, țările riverane Mării Mediterane fiind între cele dintâi afectate (Frontex, Migratory Map).

* Cercetător științific III în cadrul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române și lector dr. în cadrul Universității din București.

1. Origini și traiectorii

Inspiratul joc de cuvinte al antropologului James Clifford – *roots / routes* –, care incită la o reflecție asupra identității în contextul migrației și transnaționalismului, postulează ideea că identitatea nu se construiește doar prin raportarea la rădăcini, prin ancorarea într-o cultură și un teritoriu anume, ci și prin rute, prin traiectorii și experiențe trăite în noile contexte (Clifford, 1997). Iar această schimbare de paradigmă nu implică negarea sau uitarea rădăcinilor, ci ideea că rădăcinile (simbolic vorbind) pot fi transplantate și adaptate.

Din anul 2015 până în prezent, migranți proveniți din diverse țări din Africa, Orientul Mijlociu și Asia au parcurs diverse rute spre Europa:

• Ruta Mediteranei orientale: Siria, Irak, Afganistan ș.a. → Turcia → Grecia (insulele din Marea Egee – Lesbos, Chios, Samos)

• Ruta Mediteranei centrale: Libia, Tunisia, Nigeria, Eritreea, Mali, Sudan → Italia (Lampedusa, Sicilia)/ Malta (La Valletta)

• Ruta Mediteranei occidentale: Maroc, Algeria, Senegal, Mali, Guineea → Spania (enclavele din nordul Africii – Ceuta și Melilla; Insulele Canare; Andaluzia)

• Ruta atlantică: Mauritania, Senegal, Gambia, Maroc → Spania (Insulele Canare; coasta atlantică)

• Ruta balcanică: Siria, Afganistan, Irak, Pakistan, Bangladesh ș.a. → Turcia → Grecia, Albania, Bosnia și Herțegovina, Macedonia de Nord, Serbia.

Astfel, Marea Mediterană a căpătat un rol aparte pe scena relațiilor internaționale.

O mare de metafore și o cetate asediată

În cartea sa, *Răzbunarea geografiei*, Robert Kaplan susține că Marea Mediterană a fost întotdeauna un punct de joncțiune între sudul Europei și nordul Africii, un spațiu de schimb comercial și cultural, încă din cele mai vechi timpuri. În această optică, Mediterana nu desparte, ci conectează, iar adevărata frontieră ar fi deșertul Sahara, care separă Africa de Nord de Africa Subsahariană (Kaplan, 2019). Însă Mare Nostrum de odinioară a devenit scena unei drame contemporane, în talazurile sale pierzându-se mii de vieți și speranțe. Ambarcațiunile improprii, condițiile meteorologice nefavorabile și absența unor politici eficiente de migrație au făcut ca odiseea multora să se sfârșească în

mare (Janik, 2019). Potrivit Organizației Internaționale pentru Migrație, în 2016 au pierit în mare peste 5 000 de migranți, în 2017 – peste 3 000, în 2018 – peste 1 500 (IOM, 2017; IOM, 2018). În total, în ultimul deceniu, statisticile au înregistrat peste 32 000 de morți (Burtin, 2025a), iar imaginea copilului Aylan Kurdi, al cărui cadavru zăcea pe o plajă din Turcia în septembrie 2015, a devenit cu adevărat simbolică (Mundi & Almodóvar, 2025).

Marea Mediterană s-a prefăcut într-o linie de demarcație între civilizația europeană și *ceilalți*, o zonă de separare care reflectă inegalitățile globale. Un discurs precum acela al sociologului Ulrich Beck, despre riscurile globale care transcend granițele naționale (Beck, 1992), s-a împletit cu un alt discurs despre mecanisme de control și izolare, care au făcut ca fluiditatea mării să ascundă frontiere solide, de netrecut pentru mulți migranți. Mediterana a fost militarizată, iar operațiunile de salvare pe mare ale unor ONG-uri precum Sea-Watch și Open Arms au ajuns să fie privite ca un „factor de atracție"/ *pull factor* (Larger, 2018). Astfel, Mediterana a devenit și un spațiu de vizibilitate etică, în apele sale devenind tot mai limpezi discrepanțele dintre retorica pe marginea drepturilor omului și practicile adoptate. Și, deși multora nu le place chipul care se reflectă în ea, Mediterana a devenit și o oglindă a Occidentului (Strada, 2024).

Frica, foametea și speranța sunt, în esență, „factori de împingere și atracție"/ *push-pull factors* care proiectează migrația ca o strategie de supraviețuire (Castles *et alii*, 2014). Mișcările de protest denumite generic «Primăvara Arabă» (2011); războaiele din Siria, Irak și Afganistan; persecuția minorităților religioase sau etnice; crizele politice din țări precum Libia și Yemen; sărăcia, seceta și lipsa de oportunități din regiunea Sahel (Senegal, Mauritania, Mali, Niger, Ciad, Sudan) sunt doar câteva dintre cauzele care au determinat milioane de oameni să-și părăsească rostul și rânduiala. Și, în timp ce în multe părți ale Africii, Orientului Mijlociu sau Asiei conflictele armate, dictaturile, violența și penuria sunt o realitate cotidiană, Europa apare ca un refugiu idealizat. Asociată cu imaginea biblică a exodului, în care poporul israelit fuge de opresiunea din Egipt spre un tărâm al făgăduinței, migrația are la bază și un miraj. Europa este văzută ca un continent mai dinamic din punct de vedere economic și mai stabil din punct de vedere politic.

Pe acest fundal, „criza refugiaților" din anul 2015 a apărut drept cea mai mare cumpănă cu care s-a confruntat Europa de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial (Torreblanca, 2015). Peste un milion de

oameni au trecut atunci granițele europene și au făcut ca migrația să devină principala îngrijorare a cetățenilor europeni (CE, 2016). Inclusiv această percepție a motivat adoptarea unor măsuri restrictive în materie de migrație, în contrast cu valorile pe care s-a fondat Uniunea Europeană: solidaritate, drepturile omului și libera circulație (TUE, 1992). Mai mult chiar, fenomenul migrației în masă s-a intersectat cu terorismul jihadist, criza economică, Brexitul și euroscepticismul, stârnind o «furtună perfectă». În acest climat, migrația a alimentat dihotomia între nativi și străini, făcând posibilă, pe alocuri, instrumentalizarea fricii în discursurile antimigrație și chiar demonizarea migranților.

Migrația a adus Europa într-un impas moral (Bauman, 2016). Deși UE s-a angajat să respecte Declarația Universală a Drepturilor Omului (OHCHR, 1948) și Convenția de la Geneva privind statutul refugiaților (OHCHR, 1951), *criza* din 2015 a developat imaginea unei „fortărețe" împresurate de ziduri metaforice și concrete (Klemp, 2024). Închiderea coridorului balcanic; acordurile de externalizare a granițelor; militarizarea frontierelor prin Agenția Frontex și arsenalul său de sateliți, drone, aeronave și ambarcațiuni; incriminarea salvării umanitare pe mare au relevat o atitudine duplicitară a Uniunii Europene, care predică drepturile omului, dar practică limitarea lor (Martini & Megerisi 2023; AI, 2021). Astfel, din refugiu idealizat, Europa a devenit o cetate asediată care și-a zăvorât hotarele.

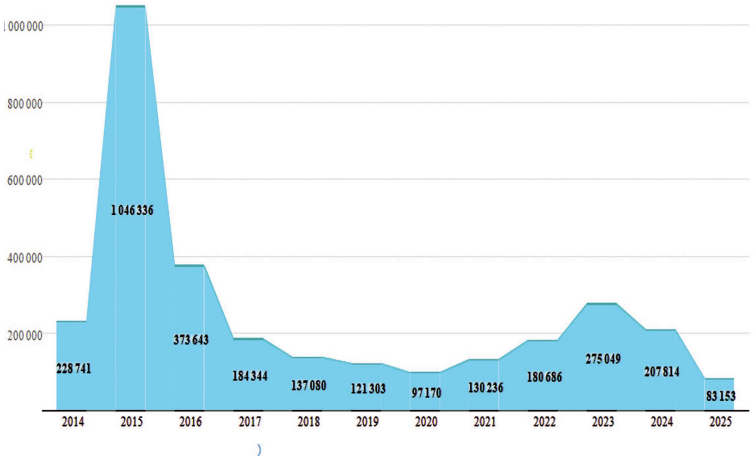
Dinamica migrației (2015-2025)

Fenomenul migrației spre sudul Europei a fost marcat de transformări semnificative în deceniul 2015-2025, atât în ceea ce privește rutele urmate de migranți, cât și politicile adoptate de Uniunea Europeană. Urmărind linia timpului, se poate lesne observa o schimbare constantă a rutelor migratorii.

Inițial, în 2015, ruta predilectă de migrație a fost cea terestră – Siria, Turcia → UE, via Balcani –, iar răspunsul statelor membre ale UE a variat între ridicarea de garduri de sârmă ghimpată (Ungaria) și „politica porților deschise" (Germania). Apoi, cei mai mulți migranți aveau să-și îndrepte privirile spre Marea Mediterană – bengalezi, afgani, algerieni, eritreeni, egipteni, pakistanezi, sudanezi, etiopieni, somalezi, sirieni ș.a.m.d. Prin externalizarea frontierelor, Uniunea Europeană și-a mutat controlul asupra granițelor în afara teritoriului său. Acordul încheiat cu

Turcia, în martie 2016, a reprezentat un punct de cotitură (CE, 2016). În schimbul unor stimulente economice și concesii politice, Turcia s-a angajat să blocheze tranzitul către Balcani, adică să oprească migranții înainte de ajunge la porțile Europei. Însă închiderea rutei balcanice nu a domolit migrația, ci a determinat doar o deviere către ruta Mediteranei centrale, dinspre Libia/ Nigeria → Italia/ Malta (Frontex, 2017). Astfel, între anii 2017 și 2019, Italia a fost principala poartă de intrare în Europa, dinspre Africa de Nord. Acordul perfectat între Italia și Libia (2017) a redus drastic sosirile: de la peste 180 000 în 2016, la circa 115 000 în 2017, la mai puțin de 25 000 în 2018 și doar 11 000 în 2019 (Punzo & Scaglione, 2024). În aceste condiții, în anul 2018, s-a putut constata o reorientare a fluxurilor de migrație către ruta vest-mediteraneeană. Și de această dată, pentru a preveni migrația ilegală și a diminua fluxurile migratorii (IOM, 2019), s-a recurs la intensificarea controalelor la frontiere și la cooperarea Spaniei cu Regatul Marocului (EC, 2019). În același timp, adoptarea Pactului Global pentru Migrație al ONU a reconfirmat diferendele existente între statele membre ale UE (IOM, 2018).

În contextul pandemiei de COVID-19, în anul 2020, s-au introdus noi restricții privind mobilitatea internațională și controale sporite. Și, deși nu au contenit, fluxurile de migrație au scăzut semnificativ (Frontex, 2021). În anul 2021, criza din Afganistan, intensificată de retragerea necondiționată a trupelor americane și revenirea la putere a regimului taliban, a dus la un nou val de strămutări forțate (UNHCR, 2021). Un an mai târziu, în 2022, războiul din Ucraina a declanșat alt val de migrație, 7 milioane de oameni îndreptându-se atunci spre Uniunea Europeană. De această dată însă, s-a aplicat Directiva privind protecția temporară (2001/55/CE), permițându-se ucrainenilor accesul imediat la ședere legală, locuri de muncă, educație, asistență medicală și alte drepturi sociale, fără a fi nevoie să se supună procedurii de azil. Un răspuns care a relevat fără niciun echivoc existența unui dublu standard în politicile europene de migrație (EC, 2022). În anul 2023, fluxurile migratorii spre sudul Europei s-au intensificat din nou, iar ruta Mediteranei centrale a redevenit cea mai tranzitată (ECRE, 2024). Însă acordurile semnate de UE cu Tunisia și Mauritania au reușit să limiteze fenomenul. În plus, Uniunea Europeană a izbutit, după grele cazne, să adopte un Pact pentru migrație și azil (EC, 2024). Dar, deși fluxurile de migrație au înregistrat o scădere semnificativă, numărul morților pe rutele mediteraneene a continuat să fie foarte mare: 2452 (IOM, 2025).

Sosiri ilegale înregistrate pe rutele mediteraneene și vest-africană/atlantică. Sursa: CE, 2025

Reacția Uniunii Europene s-ar putea interpreta prin prisma a două concepte: «biopolitică» (Foucault, 2006) și «necropolitică» (Mbembe, 2019). UE a aplicat mecanisme biopolitice prin clasificarea migranților (refugiat de război, migrant economic, migrant ilegal) și gestionarea corpurilor acestora (deportare, politici de azil, supraveghere biometrică prin structuri precum Frontex și eu-LISA, carantinare), a externalizat frontierele și a creat zone de suferință menite să descurajeze. Astfel de măsuri au făcut ca Mediterana să devină o graniță letală pentru unii, iar centrele de refugiați un fel de purgatoriu pentru supraviețuitori (Burtin, 2025b). În plus, primirea refugiaților ucraineni (Karageorgiou & Noll, 2022) a vădit o triere și o ierarhizare a vieților pe criterii geopolitice, ca instrument de consolidare a narativului european față de Rusia.

Reprezentări ale migrației

Neîndoielnic, anul 2015 a fost un an de inflexiune în istoria Europei. *Criza refugiaților* a fost termenul oficial adoptat de instituțiile Uniunii Europene pentru a descrie fluxurile migratorii masive către Europa. Astfel încadrată, migrația a fost abordată dintr-o perspectivă axată pe consecințele sale imediate, însuși termenul *criză* implicând ideea de urgență și răspunsuri drastice.

În mass-media europeană, fenomenul migrației a fost descris prin metafore marine – valuri, maree, fluxuri –, creându-se o imagine care duce la ideea de revărsare, de fenomen natural inevitabil și incontrolabil. Modul în care au fost întocmite știrile despre migrație a influențat modul în care a fost receptat acest fenomen în societate. De regulă, imaginea migranților a fost una colectivă și fără voce. Politicienii, instituțiile și organizațiile au tratat fenomenul cu precădere în termeni de cifre și rute, lăsând în umbră aspectele subiective ale experienței migratorii, adică visele și dramele celor care migrează. Această reprezentare a transformat un fenomen uman în ceva abstract și depersonalizat, destinele individuale pierzându-se în spatele statisticilor. Anumite temeri instilate prin discursul oficial și mediatic au fost internalizate de opinia publică, iar prin repetarea știrilor despre naufragii și construirea de garduri s-a ajuns la o „banalizare a răului", după expresia consacrată de Hannah Arendt. Așa încât, pe măsură ce statistica deceselor pe mare a devenit parte a peisajului informațional, reacția emoțională s-a estompat, ca și cum moartea ar fi un aspect inerent al migrației.

Prin construirea unei *altfel* de narațiuni, în care frica e înlocuită cu empatia; prin evidențierea cauzelor migrației; prin fotoreportaje care surprind chipuri și stări afective (Spottorno, 2015) mass-media are însă capacitatea de a contracara această dezumanizare. Nu de puține ori a făcut acest lucru. De pildă, prin redarea și reiterarea unei fotografii – celebre (Il Fotografo, 2018) și premiate (World Press Photo, 2015) – care imortalizează gesturile și privirile migranților dintr-o barcă a disperării, tranzitând Mediterana: Massimo Sestini – *Operațiune de salvare*.

2. Intersectări

Odată traversată Marea Mediterană, migranții pornesc pe un alt drum dificil: integrarea în țările gazdă. Unii rămân prinși undeva între țara de origine – din care au fugit din pricina războiului, persecuției sau sărăciei – și destinația europeană – unde se confruntă cu bariere lingvistice, socio-culturale și juridice. Dar migrația creează și premisele apariției unui «al treilea spațiu», un loc simbolic în care se produce întâlnirea dintre culturi și dialogul intercultural. Potrivit filozofului Homi Bhabha, „explorând acest al treilea spațiu, putem să evităm politica de polarizare și să ne afirmăm ca fiind ceilalți ai sinelui nostru" (Bhabha, 2004: 55-56).

O schiță de cadru conceptual

Sunt multe conceptele care reflectă problematica identității culturale pe fundalul migrației. O succintă trecere în revistă a câtorva dintre acestea ar putea porni de la bazele simbolice ale distanțării culturale (alteritate, etnicitate), ar avansa spre experiențe concrete (liminalitate, transnaționalism) și ar culmina cu forme de coexistență a culturilor (aculturație, glocalizare), fără a nega însă existența și persistența unor mecanisme de excludere sau autoexcludere (segregare).

Alteritatea, termen derivat de la latinescul *alter*, percepția migrantului ca fiind *celălalt*, implică plasarea simbolică a acestei figuri dincolo de *noi*, adică în afara grupului național sau cultural considerat legitim. Prin contrast cu ceea ce se consideră străin, se definește identitatea (lat. *identitās<idem* – același, identic) și se trasează o limită între cei care aparțin și cei care sunt lăsați în afara „comunității imaginate" (Anderson, 2001). În mod paradoxal, în măsura în care înțelegerea de sine e mediată de prezența *celuilalt*, a fi tu însuți înseamnă a fi și altcineva (Ricoeur, 2020). Însă alteritatea poate fi percepută adesea ca o amenințare, iar migranții pot fi percepuți ca intruși care rup unitatea și tulbură ordinea preexistentă (Bauman, 2016). Etnicitatea – ca principiu de clasificare, deosebire și ierarhizare – este una dintre cele mai comune categorii prin care se construiește alteritatea și se dovedește relevantă atât prin prisma factorilor care determină migrația, cât și prin prisma politicilor de integrare implementate în țările gazdă. În multe țări din Africa, Orientul Mijlociu și Asia persecuția etnică și conflictele identitare sunt cauzele principale ale migrației și apartenența etnică poate influența și alegerea rutelor și conectarea la rețelele transnaționale. Pe de altă parte, gestionarea migrației de către Uniunea Europeană s-a dovedit a fi selectivă, primirea refugiaților ucraineni evidențiind un tratament preferențial.

Prin astfel de etichetări, migranții ajunși în Europa sunt plasați undeva la marginea societății gazdă, nu sunt înăuntru, dar nici în afară, ci într-un spațiu liminal, ambiguu. Conceptul, introdus de antropologul Arnold Van Gennep (1996), face referire la „riturile de trecere" – separare, liminalitate, reintegrare – și redă tocmai confuzia trăită de migranții prinși între două lumi, fără a aparține pe deplin vreuneia. Din acest spațiu de trecere, mulți migranți se racordează la rețele transnaționale (Castles *et alii*, 2014) și continuă să trăiască la fel *dincolo* de frontierele statului-națiune, adică fără a se detașa de trecut și urmând

anumite datini moștenite. Această simultaneitate – *și aici, și acolo* – face ca practicile, valorile și simbolurile ambelor contexte să interacționeze (Vertovec, 2009).

În interacțiunea dinamică dintre culturi, apare aculturația – proces gradual, pe parcursul căruia migranții dobândesc elemente cheie ale culturii gazdă, învață limba și își însușesc anumite norme sociale, conservând totodată repere esențiale ale identității lor culturale și lingvistice (Sam & Berry, 2010). Fiecare gest de adaptare poate fi și un act de rezistență în fața asimilării și fiecare renunțare poate fi o reafirmare subtilă a identității. De pildă, pentru a se integra mai ușor, migranții adoptă limba țării gazdă în contexte sociale formale, în vreme ce în sânul familiei și al comunității etnice continuă să comunice în limba maternă, ca formă de consolidare a sentimentului de apartenență. Dincolo de bilingvism, de alternanța de cod lingvistic, în spațiile în care migranții și comunitățile locale coexistă, în care globalul și localul se înrâuresc reciproc, hibridizarea culturală își poate afla o sumedenie de alte expresii. De pildă, în experiența lor de migrație în Spania, musulmanii practicanți pot mânca *paella de mariscos*, dar doar carne *halal*, iar la cina de *iftar* din timpul *Ramadanului* își pot invita vecinii creștini ca formă de convivialitate. Glocalizarea (Robertson, 2014) face în așa fel încât diferențele culturale să persiste, deși se adaptează, se aclimatizează și se rescriu ca într-un palimpsest.

Chiar și așa, în orașe cu o prezență semnificativă a migranților se poate observa o segregare spațială, o separare fizică și socială a migranților de populațiile native și formarea de cartiere etnice sau ghetouri. Aceste spații reflectă inegalitățile socio-economice, în vreme ce sălașurile temporare, care adăpostesc lucrători sezonieri migranți, izolate de restul societății, le exacerbează chiar.

Astfel de concepte – de la alteritate la segregare – fac vizibile limitele simbolice și concrete care continuă să dăinuie, dar și puterea transformatoare a celor care, în tranzitul lor, nu numai că se adaptează, ci ajung să încarce cu noi valențe spațiile în care locuiesc.

Ziduri și punți

Departe de a avea un înțeles univoc, integrarea implică deopotrivă construirea unor mecanisme de incluziune, imaginabile care niște punți, și demantelarea unor mecanisme de excluziune, imaginabile ca niște ziduri. Prin combinarea unui model pluralist – bazat pe respec-

tarea drepturilor fundamentale ale omului și interzicerea discriminării – cu un model asimilaționist – bazat pe dobândirea de către migranți a cunoștințelor lingvistice, valorilor și modului de viață al societății gazdă – integrarea ajunge să fie „un concept controversat“ (Bottero, 2022). Însă dincolo de aceste modele, integrarea este „un proces bidirecțional“. Astfel, migranții trebuie să depună un efort pentru a se integra, iar societățile gazdă trebuie să creeze condițiile necesare pentru ca migranții să se integreze.

În această optică, Uniunea Europeană a creat un Fond pentru Azil, Migrație și Integrare și a elaborat Planul de acțiune privind integrarea și incluziunea (2021-2027). Acest plan constă în indicarea unui set de bune practici, cu titlu de recomandare, care pledează pentru egalitatea de șanse în ceea ce privește accesul la educație, muncă, sănătate, locuință, dar care deleagă responsabilitatea la nivel local (Eur-Lex, 2016; Eur-Lex, 2020). Principala responsabilitate și competență a politicii de integrare este, așadar, prerogativa guvernelor naționale, însă Uniunea Europeană sprijină eforturile statelor membre prin finanțare și orientare.

Migranții, la rândul lor, trebuie să depășească mai multe obstacole și praguri care fac trecerea de la marginalizare la integrare. Călătoria lor către Europa presupune traversarea unor frontiere geografice și simbolice, iar odată ajunși pe țărmul european se confruntă cu un șoc cultural, bariere lingvistice și incertitudine juridică. Adesea, sunt primiți în centre supraaglomerate, fapt care induce anxietate și implică izolarea de restul societății. Provizoratul, timpii de așteptare pentru azil sau rezidență le pot agrava vulnerabilitatea, iar simpla lor prezență poate inspira anumite discursuri populiste, care îi transformă în «țapi ispășitori». Abia după regularizarea statutului juridic pot accede la programe care le facilitează învățarea limbilor străine și inserarea în rețelele comunitare. Trecerea acestui nou prag le permite accesul pe piața muncii, deși adesea în sectoare marcate de precaritate și exploatare, precum agricultura și construcțiile (Castles *et elii*, 2014). De asemenea, accesul copiilor și tinerilor migranți la educație capătă un rol esențial în vederea integrării. Deși, și sistemul de educație poate reproduce și perpetua inegalitățile sociale și decalajele de „capital cultural“ și poate genera derive identitare în rândul celei de-a doua generații de migranți (Bourdieu, 1996). Din această perspectivă, relația dintre Uniunea Europeană și migranți riscă să pară mai degrabă o fundătură, decât un drum cu dublu sens. Iar această percepție ar putea fi întărită de faptul că politica culturală a Uniunii Europene are o dimensiune a migrației

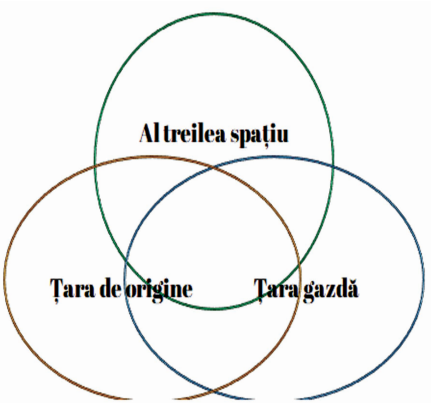
mai mult retorică decât efectivă, sarcina integrării socio-culturale fiind asumată de cele mai multe ori de asociații ale migranților înșiși, artiști, muzee, municipalități ș.a. Diversele inițiative culturale promovate de acești actori dispersați nu fac parte dintr-o strategie europeană articulată și, deși valoroase, sunt discontinui și răzlețe. Pe de altă parte, trebuie spus că nu toți migranții sunt dispuși să fie parte activă în acest „proces bidirecțional", iar astfel de atitudini pot fi percepute ca o asimetrie în eforturile de integrare.

Metamorfoze urbane

Integrarea nu se limitează la cadrele proiectate de politicile și statele Uniunii Europe. În spații publice, fie ele centrale sau periferice, migranții devin parte integrantă în structura socială și agenți ai unor prefaceri. Orașele europene se remodelează sub impactul patrimoniului cultural viu al migranților / *living heritage*, devin structuri fluide în care identitățile culturale și practicile sunt în continuă transformare (Bauman, 2006).

Piețele, precum El mercado de la Boquería din Barcelona, devin spații de interacțiune interculturală. În cartiere, precum El Raval din Barcelona, arta stradală transformă zidurile în pânze, multe graffiti aparținând migranților care caută să se exprime public, deși o mare parte a populației locale le percepe ca un semn de degradare (Sierra, 2024). Moscheile din cartiere, precum Baitul Mukarram din cartierul Lavapiés din Madrid, și piese vestimentare tipice, precum *hijab* (vălul islamic) sau *abaya* (veșmântul tradițional purtat de femeile musulmane), reflectă modul în care credințele migranților preschimbă aspectul peisajului urban. Parcurile, concepute ca spații de recreere, devin și locuri în care grupuri de migranți se reunesc pentru a discuta, a se ruga sau a celebra diverse evenimente. Străzile, văzute altădată ca *non locuri* (Augé, 1992), se convertesc în scene informale, pe care sonorități de raï algerian sau fuziuni afro-latine intră în rezonanță cu ritmuri locale. Iar amestecul de mirodenii – *ras el hanout* – care emană din magazinele sau restaurantele cu specific oriental adaugă noi referințe senzoriale, care vorbesc despre alte geografii și stiluri de viață (Spencer-Elliott, 2022).

Așadar, anumite moduri de a fi ale migranților nu dispar după sosirea în Europa. Migranții nu numai că își conservă anumite practici culturale ca o pecete indelebilă a sorginții lor, ci contribuie la patrimoniul cultural european.

3. Cunoaștere și recunoaștere

Departe de a fi o moștenire imuabilă și ferită de contaminări ideologice, patrimoniul este un construct determinat de relații de putere și mecanisme de legitimare (Smith, 2006; Delanty, 2017). Experți reuniți în organisme precum ICOMOS (Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor) – organism consultativ al UNESCO (Paris, 1965) – și documente precum Carta de la Veneția privind conservarea și restaurarea monumentelor istorice (1964), Convenția patrimoniului mondial UNESCO (1972), Lista patrimoniului mondial UNESCO (începând din 1976) decid ce este valoros, ce trebuie protejat și ce merită recunoaștere instituțională (Kirshenblatt-Gimblett, 1995; Smith, 2006).

Pe de altă parte, Uniunea Europeană se bizuie pe ideea de patrimoniu cultural european, pe recursul la trecut și moștenirea sa culturală, ca instrument de asigurare a coeziunii și de construire a identității europene. O simplă enumerare a acțiunilor sale axate pe ideea de patrimoniu e de natură să evoce această strategie de aducere a trecutului în prezent/ *past presencing* (Macdonald, 2013): Convenția pentru salvgardarea patrimoniului arhitectural al Europei (Granada, 1985), Convenția pentru protecția patrimoniului arheologic european (La Valletta, 1992), Zilele europene ale patrimoniului (1999), Premiul Uniunii Europene pentru patrimoniul cultural (2002), Convenția de la Faro privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate (2005), Marca Patrimoniului European (2011), Anul european al patrimoniului cultural (2018) ș.a.m.d.

Patrimoniul cultural viu

În mod tradițional, UNESCO și textele canonice în domeniul patrimoniului au privilegiat patrimoniul cultural material. În ultimele decenii însă, atenția s-a focalizat și asupra patrimoniului cultural imaterial. În 2003, UNESCO a adoptat Convenția pentru patrimoniul cultural imaterial, iar această lărgire de perspectivă a fost menită să rupă logica monumentală și eurocentrică (UNESCO, 2003; Smith 2006). Spre deosebire de patrimoniul cultural material (situri arheologice, orașe istorice, monumente, arhive, muzee, pinacoteci), patrimoniul cultural imaterial (tradiții orale, mituri, ritualuri, festivități, meșteșuguri, muzică, dansuri, artă culinară) își extrage seva din viața de zi cu zi a comunităților.

Multă vreme, accepțiunea conceptului de patrimoniu s-a circumscris unui ansamblu de bunuri materiale, ancorate într-o istorie națională și o geografie fixă. Or, această viziune, care derivă din paradigma naționalismului din veacul al XIX-lea, a exclus memoria migranților și moștenirea lor culturală, considerate o anexă fără drept deplin de a face parte din canonul european. În această cheie de interpretare, recunoașterea patrimoniului cultural imaterial implică tocmai demontarea acestor ierarhii culturale, înglobarea memoriei migranților și deschiderea către polifonie.

Practicile culturale ale migranților sunt o formă de perpetuare a rădăcinilor și a apartenenței lor, dar și o formă de dialog și reprezentare în spațiul european. De pildă, raï – muzica tradițională din Oran (Algeria), recunoscută de curând ca patrimoniu cultural imaterial (UNESCO, 2022) – a trecut granițele și s-a contopit cu ritmuri flamenco, pop, R&B ș.a. Înscrierea sa pe lista UNESCO, patrimonializarea sa, e un gest simbolic de validare și apreciere. Dincolo de granițe, ritmurile muzicii raï păstrează memoria diasporei Maghrebului, dar mai mult decât un transfer cultural se produce o fuziune care face ca moștenirea culturală să fie vie și pentru că se preschimbă în noile contexte.

Un caleidoscop cultural în mișcare

Ceea ce definește prezentul nu este stabilitatea, fixitatea, ci circulația, fluxurile globale și simultane de persoane care aparțin unor etnii diverse (*ethoscapes*), de imagini (*mediascapes*), de capital (*financescapes*), de tehnologii (*technoscapes*) și idei (*ideoscapes*). Migrația pune în mișcare nu doar oameni, ci și patrimoniul lor cultural (Appadurai, 1996: 33-37). Cântecele, miturile, ritualurile, rețetele ș.a. îi însoțesc pe migranți în strămutarea lor. „Etnopeisajele" care compun lumea în care trăim nu sunt relicve de muzeu, ci practici în uz care nu se limitează la o simplă reproducere a unei tradiții într-un alt spațiu, ci se păstrează, se transmit de la o generație la alta și se reinventează.

Percepute uneori ca expresii folclorice exotice, văduvite de profunzimea lor socială sau spirituală atunci când sunt extrase din cotidian și convertite în spectacol, expresiile patrimoniului cultural imaterial care însuflețesc comunitățile de migranți pot deveni obiectul unor analize critice și cercetări antropologice, obiectul unor „producții metaculturale" (Kirshenblatt-Gimblett, 2004). Prin expoziții, festivaluri, târguri și parade, patrimoniul cultural imaterial este (re)prezentat, împărtășit, actualizat, iar sensul original al practicilor respective riscă uneori să se piardă sau să se denatureze. Pe de altă parte însă, mai mult decât o vitrină a alterității, poate deveni un instrument de cunoaștere și recunoaștere culturală, de legitimare și integrare.

Muzeele, monumentele, festivalurile itinerante, gastronomia, moda ș.a. figurează ca spații sau acte culturale și de negociere a perspectivelor culturale, care integrează memoria migranților și a identității lor și care pot articula un discurs reînnoit asupra patrimoniului. De pildă, în Lampedusa – insula devenită „loc al memoriei" (Nora, 1984) –, Muzeul Arheologic al Insulelor Pelagie (MARP) găzduiește deopotrivă

vestigii ale trecutului antic și memoria recentă a migrațiilor. Mai mult decât un spațiu de conservare a memoriei, o sală multimedia dedicată naufragiului din 3 octombrie 2013, în care peste 360 de persoane și-au pierdut viața, devine o formă de conștientizare și o pedagogie a empatiei. O altă mărturie a istoriei recente a migrațiilor în Mediterana, în același loc de comemorare și reflecție, oferă opera sculptorului Mimmo Paladino: *Porta di Lampedusa – Porta d'Europa* – un memorial dedicat tuturor acelora care și-au pierdut viața pe mare. Festivalul Sabir, lansat în 2014 tot în Lampedusa, este o scenă itinerantă pe care cultura nu este expusă, ci trăită (Dioguardi, 2024), iar numele său e mai mult decât sugestiv. Sabir era un pidgin mediteraneean, fără patrie și fără gramatică normativă – un amestec de italiană, spaniolă, catalană, provensală, franceză, greacă, arabă, turcă – vorbit în porturile Mediteranei din Evul Mediu până în veacul al XIX-lea. Prin adoptarea acestui nume, festivalul nu năzuiește să reînvie o limbă moartă, ci să recupereze ideea de *lingua franca* ca liant între oameni, dincolo de originile sau limbile lor. Festivalul include proiecții de film, concerte, expoziții și dezbateri la care participă artiști, organizații, jurnaliști, dar mai presus de toate aici se fac auzite vocile celor care au traversat marea și încă o poartă în priviri (*Luce!*, 2024). Un alt festival, organizat sub patronajul Organizației Internaționale pentru Migrație – Global Migration Film Festival –, apare ca o scenografie în care narațiunile audiovizuale dialoghează cu realitățile contemporane și creează un mozaic transnațional, care abolește granițele politice și culturale (IOM, 2016). Pe ecran, experiențele migratorii se derulează ca scene care transcend mărturia timpului prezent și devin sursă istorică. Acest rol al cinematografiei ca oglindă a societății s-a manifestat în Atena și în alte orașe. Fiecare ediție a acestui festival devine o secvență aparte, dar toate laolaltă proiectează imagini care, ca într-un film coral, împletesc planuri și cadre care redau povești de migrație și care oferă cineaștilor și cinefililor o experiență cathartică. Gastronomia comunităților de migranți din Africa și din lumea arabă constituie o altă expresie identitară. Mâncăruri precum *cușcuș, falafel* sau *kebap* capătă o valoare simbolică care le convertește în alimente totemice, care nu doar hrănesc, ci condensează amintiri și legături cu pământul natal (UNESCO, 2020). Caftanul și turbanul african sau eșarfa palestiniană (*kufiya*) fac parte, de asemenea, din puzzle-ul imagistic al orașelor europene. Astfel de veșminte, semne distinctive privind originile și

identitățile culturale ale migranților, ajung să inspire și croitoria de lux, reinterpretarea caftanului în colecțiile unor branduri precum Dior sau Missoni demonstrând că moda poate fi o cale în plus spre cunoaștere și recunoaștere.

Reconfigurări ale patrimoniului cultural european

De jos și din afara cadrelor oficiale, migrația contemporană actualizează sensurile conceptului de patrimoniu cultural și impune o relectură critică a canonului clasic, legitimat de instituții și politici culturale. Mai mult decât o lărgire a repertoriului, migrația impune un nou chip de a forja ideea de patrimoniu: de la național la transnațional, de la obiect la practică, de la monumental la cotidian, de la autorizat la trăit. Migrația acționează ca un catalizator în această schimbare de paradigmă, deoarece implică nu numai dislocarea unor mase de oameni, ci și a memoriilor lor istorice și a simbolurilor lor identitare. Or, toate acestea destabilizează așa-numitul „discurs al patrimoniului autorizat"/ *authorized heritage discourse* (Smith, 2006).

Nu numai obiectele de patrimoniu se redefinesc, ci și subiecții. Nu mai este vorba doar despre experți, curatori, instituții de stat, ci și despre comunități de migranți, despre diaspore care, mai mult decât o reprezentare a lor aidoma unor exponate, își revendică dreptul de a-și povesti istoria și de a-și face vizibilă identitatea culturală. Prin urmare, o politică culturală incluzivă presupune cooptarea lor ca agenți activi în definirea și gestionarea patrimoniului (Kirshenblatt-Gimblett, 2004).

Nu în ultimul rând, memoria istorică – trecutul colonial, sclavia, rasismul – se cere a fi recunoscută. La Paris, de pildă, Le Musée nationale de l'histoire de l'immigration (MHI), inaugurat în anul 2007, a devenit – prin expoziția permanentă *Repères*, dar nu numai – un spațiu emblematic pentru reinterpretarea critică a trecutului colonial francez și recunoașterea rolului pe care migrațiile, în special africane, l-au jucat în modelarea Franței contemporane (UNESCO, 2007).

În loc de concluzii

Migrația reprezintă o provocare majoră pentru identitățile naționale și patrimoniul cultural, înțeles ca „tărâm al amintirilor"/ *memoryland* (Macdonald, 2013) și ca o construcție discursivă (Smith, 2006). Dacă până de curând „memoria colectivă" (Halbwachs, 2004) a fost privită

prin prisma identității naționale, ca instrument de coeziune și legitimare a proiectelor politice, memoriile transnaționale au făcut ca această viziune să se erodeze și să impună o reinterpretare critică (Delanty, 2017).

Într-o „societate lichidă" – după expresia sociologului Zygmunt Bauman – gândirea în categorii fixe și așezarea ei în compartimente etanșe devin tot mai dificile. Europa nu este omogenă, iar diversitatea sa etnică și culturală tot mai accentuată nu este un beteșug care trebuie tratat, ci o realitate a lumii contemporane. Globalizarea accentuează mai degrabă glocalizarea și hibridizarea decât omogenizarea (Appadurai, 1996; Beck, 2006; Robertson, 2014), așa încât o abordare transnațională este esențială pentru conceperea patrimoniului cultural.

Migrația nu se rezumă la o deplasare a unor mase de oameni dintr-un spațiu în altul, care riscă să producă ciocniri, perturbări și reajustări pe multiple paliere – demografic, politic, social, economic –, ci este și un proces care contribuie la redefinirea patrimoniului cultural european. Miza intersectării dintre migranți și nativi nu este pierderea identității unei culturi sau a alteia, ci conceperea patrimoniului cultural ca o construcție deschisă, capabilă să înglobeze diversitatea fără a ierarhiza. Astfel, patrimoniul încetează să mai fie un turn de fildeș ori un depozit de artefacte pentru a deveni spațiul unor întâlniri și reconcilieri și un instrument simbolic de proiectare a unui viitor polifonic. Căci sunt multe etniile ale căror voci coexistă și dialoghează în Europa. Iar prin diversele lor reprezentări și practici culturale, patrimoniul poate aduce trecutul în prezent pentru a modela viitorul.

BIBLIOGRAFIE

CĂRȚI

Anderson, B. (2001). *Comunități imaginate. Reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*. Integral.

Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.

Augé, M. (1994). *No lugares: Introducción a una antropología de la supermodernidad*. Gedisa.

Bauman, Z. (2006). *Liquid Modernity*. Polity Press.

Bauman, Z. (2016). *Strangers at our door*. Polity Press.

Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a New Modernity*. Sage Publications.

Beck, U. (2006). *The Cosmopolitan Outlook*. Polity Press.

Bhabha, H. K. (2004). *The location of culture*. Routledge.
Bourdieu, P. & Passeron, J.-C. (1996). *La reproducción: Elementos para una teoría del sistema de enseñanza*. Editorial Laia.
Castles, S., de Haas, H. & Miller, M. J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world*. Palgrave Macmillan.
Clifford, J. (1997). *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Harvard University Press.
Delanty, G. (2017). *The European heritage: A critical re-interpretation*. Routledge.
Dumont, G.-F. (1995). *El festín de Cronos: el futuro de la población en Europa*. Rialp.
Foucault, M. (2006). *Seguridad, territorio, población: Curso en el Collège de France (1977–1978)*. Fondo de Cultura Económica.
Halbwachs, M.(2004). *La memoria colectiva*. Prensas Universitarias de Zaragoza.
Kaplan, R. D. (2019). *Răzbunarea geografiei*. Humanitas.
Mbembe, A. (2019). *Necropolitics*. Duke University Press.
Macdonald, S. (2013). *Memorylands. Heritage and Identity in Europe*. Routledge.
Nora, P. (2008). *Pierre Nora en Les lieux de mémoire*. Ediciones Trilce.
Ricoeur, P. (2020). *Sinele ca altul.* Spandugino.
Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.
Van Gennep, A. (1996). *Riturile de trecere*. Polirom.
Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. Routledge.

STUDII

Bottero, M. (2022). Integration (of Immigrants) in the European Union: A controversial concept. *European Journal of Migration and Law,* 24(4), pp. 516–544. https://brill.com/view/journals/emil/24/4/article-p516_3.xml?srsltid=AfmBOoqxq IXDVQyp98FyE7E1k5BLzwFHZt1ABhVv1PvINwZMka7cRgg2.
Fengler, S. & Kreutler, M. (2020). Migration coverage in Europe's media: A comparative analysis of coverage in 17 countries. https://brost-en.org/wp-content/uploads/go-x/u/61430cb7-fd7e-4355-85ff-4ae940 159573/AP39_Migration_EN.pdf.
Karageorgiou, E. & Noll, G. (2022). Receiving Ukrainian Refugees in the EU: A Case of Solidarity? https://www.asileproject.eu/receiving-ukrainian-refugees-in-the-eu-a-case-of-soli darity/.
Kirshenblatt-Gimblett, B. (1995). Theorizing Heritage. *Ethnomusicology*, 39(3), pp. 367–380. https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC310/crd/jar/aut/ Kirshenblatt-Gimblett -Theorizing-Heritage-ETHM-1995.pdf.
Kirshenblatt-Gimblett, B. (2004). Intangible heritage as metacultural production. *Museum International,* 56(1–2), pp. 52–65. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000135858_spa.
Martini, L. & Megerisi T.(2023). Road to nowhere: Why Europe's border externalisation is a dead end.14/12/2023. https://ecfr.eu/publication/road-to-nowhere-why-europes-border-externalisation-is -a-dead-end/.

Punzo, V., Scaglione, A. (2024). Beyond borders: exploring the impact of Italian migration control policies on Mediterranean smuggling dynamics and migrant journeys. *Trends in Organized Crime.* Springer. https://link.springer.com/article/10.1007/s12117-024-09533-5.

Robertson, R. (2014). Europeanization as Glocalization. In R. Robertson (Ed.), *European glocalization in global context,* pp. 6–34. Palgrave Macmillan.

Sam, D. L. & Berry, J. W. (2010). Acculturation: When Individuals and Groups of Different Cultural Backgrounds Meet. *Perspectives on Psychological Science*, 5(4), 472–481. http://www.jstor.org/stable/41613454.

ARTICOLE & CUVÂNTĂRI

Burtin, A. (2025a). The 2015 migration crisis 10 years on: old myths and new realities. Voxeurop, 23/09/2025. https://voxeurop.eu/en/2015-migration-crisis-10-yearsmyths-new-realities/.

Burtin, A. (2025b). Route migratoire espagnole: nécropolitique européenne et liberté de circulation. Voxeurop, 15/01/2025. https://voxeurop.eu/fr/necropolitique-migration-espagne-europe/.

Dioguardi, I. (2024). Sabir, da 10 anni il festival che rompe i muri. Vita, 8/10/2024. https://www.vita.it/sabir-da-10-anni-il-festival-che-rompe-i-muri/.

Il Fotografo. (2018). Massimo Sestini e la sua foto storica. Il Fotografo, 22/12/2018. https://ilfotografo.it/news/massimo-sestini-e-la-sua-foto-storica.

Janik, R. (2019).The most dangerous border in the world. Voxeurop, 11/09/2019. https://voxeurop.eu/en/the-most-dangerous-border-in-the-world/.

Klemp, P. (2024). Fortress Europe keeps cruelly raising its walls against the global south. The Guardian, 11/09/2024. https://www.theguardian.com/commentisfree/article/2024/sep/11/europe-migration-asylum-seekers.

Larger, T. (2018). Matteo Salvini: Italian ports closed to migrants. Politico, 23/12/2018. https://www.politico.eu/article/matteo-salvini-italian-ports-closed-to-migrants/.

Luce!. (2024). Sabir Festival: mostre e incontri per dare voce al Mediterraneo dei migranti. Luce!17/04/2024. https://luce.lanazione.it/attualita/sabir-festival-i3j0fvws.

Mundi, C.; Almodóvar, L. (2025). Diez años de la muerte de Aylan y la foto que no cambió nada: un niño ha muerto cada día en el Mediterráneo. El País, 2/09/2025. https://elpais.com/videos/2025-09-02/diez-anos-de-la-muerte-de-aylan-y-la-foto-que-no-cambio-nada-un-nino-ha-muerto-cada-dia-en-el-mediterraneo.html.

Sierra, M. (2024). ¿Hay alguna pared sin grafitis en el Raval? La Vanguardia, 27/05/2024. https://www.lavanguardia.com/local/barcelona/20240527/9673635/hay-pared-grafitis-raval.html.

Spencer-Elliott, L. (2022). Could Spain's restaurant industry be the answer to its refugee crisis? The Olive Press, 11/01/2022. https://www.theolivepress.es/spain-news/2022/01/11/could-spains-restaurant-industry-be-the-answer-to-its-refugee-crisis/.

Spottorno, C. (2015). A las puertas de Europa. El País, 11/03/2015. [Video]. https://elpais.com/elpais/2015/03/11/videos/1426080632_001551.html.

Strada, C. (2024). Il Mar Mediterraneo, la nostra frontiera liquida, ha visto morire oltre 30 000 persone negli ultimi anni. 18/10/2024. [Video]. https://www.youtube.com/shorts/PyOH0HbUdI8.

Torreblanca, I. (2015). La hora más difícil de Europa. El País, 9/10/2015. https://elpais.com/elpais/2015/10/09/opinion/1444401121_983058.html.
World Press Photo (2015). Photo Contest – 2nd prize Rescue Operation – Massimo Sestini. https://www.worldpressphoto.org/collection/photo-contest/2015/massimo-sestini/1.

WEBOGRAFIE

AI. Amnisty International
(2021). Fortaleza Europa: Violaciones de derechos humanos en las fronteras exteriores de la UE. https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/sites/4/2021/06/eur050012014es.pdf
CFR. Council on Foreign Relation [Consiliul pentru Relații Externe]
(2015). Europe's Migration Crisis. https://www.cfr.org/backgrounder/europes-migration-crisis
CE. The Council of the European Union [Consiliul Uniunii Europene]
(2016). EU – Turkey statement. 18/03/2016. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/
(2025). Numărul anual de sosiri ilegale și numărul anual de decese (2014-2025). https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/yearly-irregular-arrivals-and-fatalities/
EC. European Commission [Comisia Europeană]
(2016). Standard Eurobarometer: Immigration and terrorism continue to be seen as the most important issues facing the EU. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_16_4493
(2019). EU Actions along the Western Mediterranean Route. https://commission.europa.eu/document/download/2d2cfbb2-bc74-4b5e-b925-12f7a7503a29_en?filename=factsheet_-_western_mediterranean_route.pdf
(2022). Commission proposes temporary protection for people fleeing war in Ukraine and guidelines for border checks. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1469
(2024). Timeline-Migration and asylum pact. https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-migration-asylum-reform-pact/timeline-migration-and-asylum-pact/
(2024). Pact on Migration and Asylum. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en
ECRE. European Council on Refugees and Exiles [Consiliul European pentru Refugiați și Exilați]
(2024). Central Mediterranean Route Was the Most Active Migratory Route in 2023. https://ecre.org/mediterranean-central-mediterranean-route-was-the-most-active-migratory-route-in-2023-crossings-and-rescue-efforts-continue-multiple-tria ls-related-to-migration-in-italy-happening-as-court-prepares/
EUR-Lex. Acces la dreptul Uniunii Europene
(2013). Regulamentul nr. 604/ 2013 al Parlamentului European și al Consiliului. https://eurlex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=celex%3A32013R0604.
(2016). Plan de acțiune privind integrarea resortisanților din țările terțe. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/ALL/?uri=CELEX%3A52016DC0377
(2020). Plan de acțiune privind integrarea și incluziunea pentru perioada 2021–2027. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/ALL/?uri=CELEX:52020DC0758
(2020). Fondul de azil, migrație și integrare (2021-2027).

https://eur-lex.europa.eu/RO/legal-content/summary/asylum-migration-and-integration-fund-2021-2027.html

Eurostat. European statistic [Statistici europene]
Migration and Asylum. https://ec.europa.eu/eurostat/web/migration-asylum
(2024). EU population diversity by citizenship and country of birth. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_population_diversity_by_citizenship_and_country_of_birth

Frontex. European Border and Coast Guard Agency [Agenția europeană pentru Poliția de Frontieră și Garda de Coastă]
Migratory Map. https://www.frontex.europa.eu/what-we-do/monitoring-and-risk-analysis/migratory-map/
(2017). Risk Analysis for 2017. https://www.frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2017.pdf
(2021), Risk Analysis for 2021. https://www.frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Risk_Analysis/Risk_Analysis_2021.pdf

ICOMOS. International Council on Monuments and Sites [Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor].
(1964). International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter). https://civvih.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/Charter-of-Venice_1964.pdf

IOM/OIM. International Organization for Migration [Organizația Internațională pentru Migrație]
(2017, 6/01). Mediterranean migrant arrivals top 363 348 in 2016; Deaths at sea: 5079. https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-top-363348-2016-deaths-sea-5079
(2018, 5/01). Mediterranean migrant arrivals reached 171 635 in 2017; Deaths reach 3116. https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-reached-171635-2017-deaths-reach-3116
(2018, 27/07). Mediterranean migrant arrivals reach 55 001 in 2018; Deaths 1504. https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-reach-55001-2018-deaths-1504
(2018). The Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. https://www.iom.int/global-compact-migration
(2019). Mediterranean Migrant Arrivals Reach 72 263 in 2019; Deaths Reach 1041. https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-reach-72263-2019-deaths-reach-1041
(2025, 21/03). 2024 is Deadliest Year on Record for Migrants, New IOM Data Reveals. https://www.iom.int/news/2024-deadliest-year-record-migrants-new-iom-data-reveals
Global Migration Film Festival. https://www.iom.int/global-migration-film-festival

MARP. Museo Archeologico Regionale delle Pelagie [Muzeul Arheologic al Insulelor Pelagie]. https://museodellepelagie.com

MHI. Musée national de l'histoire de l'immigration [Muzeul Național de Istorie a Imigrației]. https://www.palais-portedoree.fr/le-musee-national-de-l-histoire-de-l-immigration

OHCHR. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. [Biroul Înaltului Comisar al Națiunilor Unite pentru Drepturile Omului]
(1948). Declarația universală a drepturilor omului. https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/rum.pdf
(1951). Convention relating to the Status of Refugees. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees

TUE. Treaty of European Union [Tratatul Uniunii Europene]
(1992).https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT

UNHCR. The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees [Înaltul Comisariat pentru Refugiați al Națiunilor Unite].
(2021). UNHCR warns of imminent humanitarian crisis in Afghanistan. https://www.acnur.org/noticias/briefing-notes/acnur-alerta-de-una-crisis-humanitaria-inminente-en-afganistan
(2024). Sahel emergency. https://www.unhcr.org/emergencies/sahel-emergency

UNESCO. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, știință și Cultură]
(2003). Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. https://ich.unesco.org/en/convention
(2007). The Cultural heritage of migrants, Museum International, LIX (59), 1-2. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000151011
(2020). Inscripción del cuscús en la Lista del Patrimonio Cultural Inmaterial de la UNESCO – un ejemplo de cooperación internacional, 17/12/2020. https://www.unesco.org/es/articles/inscripcion-del-cuscus-en-la-lista-del-patrimonio-cultural-inmaterial-de-la-unesco-un-ejemplo-de
(2022). *Raï*, popular folk song of Algeria [Video]. https://ich.unesco.org/en/video/62286.